Conference on Social Sciences and Humanities Research (CSSHR)
volume. 3 № 8
CSSHR
EYIB
EDUCATIONAL YIELD INSIGHTS & BREAKTHROUGHS
ISSN: 3060-4648

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNI TA’LIM MUHITIDA ZO‘RAVONLIK XAVFINI ERTA ANIQLASH VA PROFILAKTIK CHORALARNI REJALASHTIRISHGA TAYYORLASH

Sultanova Nilufar Raxmatullayevna

Jizzax davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi
sultonovanilufar73@gmail.com

Annotatsiya. Tezisda bo‘lajak pedagoglarni ta’lim muhitida zo‘ravonlik xavfini erta aniqlash va profilaktik faoliyatni izchil rejalashtirishga tayyorlashning nazariy-metodik asoslari yoritiladi. Xavf belgilarini pedagogik kuzatish orqali payqash, turli manbalardan olingan axborotni ehtiyotkorlik bilan talqin qilish, himoya omillarini kuchaytirish va mas’ul mutaxassislar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish masalalari tahlil qilinadi. Talabalar uchun vaziyatli tahlil, profilaktik reja loyihasi va refleksiv baholash topshiriqlari taklif etiladi. Keltirilgan model konseptual-metodik tavsiya bo‘lib, uning samaradorligi tajriba-sinovda tasdiqlangani da’vo qilinmaydi.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak pedagog, ta’lim muhiti, zo‘ravonlik profilaktikasi, erta aniqlash, xavf omili, pedagogik kuzatish, vaziyatli tahlil, refleksiya, hamkorlik.

Ta’lim muhitining xavfsizligi o‘quvchining shaxsiy qadr-qimmati, erkin ishtiroki va ta’lim olish imkoniyatlarini ta’minlovchi muhim pedagogik shartdir. Maktabdagi zo‘ravonlik faqat ochiq jismoniy tajovuz bilan chegaralanmaydi; doimiy kamsitish, tahdid, haqorat, ijtimoiy chetlatish va raqamli makondagi tazyiq ham o‘quvchilar munosabatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. UNESCOning tahliliy hisobotlarida xavfsiz maktab iqlimi, o‘qituvchilarni tayyorlash va murojaat mexanizmlarining uyg‘unligi profilaktikaning muhim yo‘nalishlari sifatida qayd etilgan [5, 6].

Mazkur masala bo‘yicha bo‘lajak pedagogning vazifasi sodir bo‘lgan hodisaga munosabat bildirish bilangina cheklanmasligi kerak. U o‘quvchilar o‘rtasidagi munosabatlar o‘zgarishini o‘z vaqtida sezish, nomaqbul xulqning takrorlanish xavfini pedagogik jihatdan baholash va sinfda sog‘lom muloqotni qo‘llab-quvvatlash yo‘llarini bilishi zarur. Shu bilan birga, pedagogik kuzatish tashxis qo‘yish, bolalarni so‘roq qilish yoki aybdorlikni mustaqil belgilash vakolatini bermaydi. Mazkur farqlar talabalarning kasbiy tayyorgarligida alohida o‘rgatilishi lozim.

Tadqiqotning maqsadi va metodik yondashuvi

Tezisning maqsadi – bo‘lajak pedagoglarning zo‘ravonlik xavfini erta aniqlash, profilaktik choralarni asosli tanlash va ta’lim muassasasidagi yordam tizimi bilan bog‘lashga doir tayyorgarligini rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar mazmunini taklif etish. Bunda ilmiy-metodik adabiyotlarni mazmuniy tahlil qilish, pedagogik vaziyatlarni

modellashtirish, taqqoslash va refleksiv loyihalash usullariga tayanildi. Sultanova N. tadqiqotlarida bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning shakllari, manfaatdor tomonlar hamkorligi va pedagog kadrlar kompetensiyasini shakllantirish masalalari ko‘rib chiqilgan [1–4]. Ushbu tezis mazkur yo‘nalishni profilaktik qaror qabul qilish jarayoni misolida aniqlashtiradi.

Erta aniqlashning pedagogik chegaralari

Zo‘ravonlik xavfini erta aniqlash deganda bir martalik kuzatuv asosida qat’iy xulosa chiqarish emas, balki o‘quvchining kundalik faoliyatidagi xavotirli o‘zgarishlarni sezish va vaziyatni belgilangan tartibda aniqlashtirish tushuniladi. Masalan, bolaning guruh ishlaridan muntazam chetlatilishi, tanaffusda muayyan joylardan qochishi, sinfdoshlar bilan muloqotning keskin o‘zgarishi yoki internetda kamsituvchi mazmundagi yozishmalar haqidagi xabarlar e’tiborni talab qilishi mumkin. Biroq bunday holatlarning har biri zo‘ravonlik sodir bo‘lganini mustaqil isbotlamaydi; ularga muqobil izohlar ham bo‘lishi mumkin. Pedagogik jihatdan asosli yondashuv uch shartga tayanadi. Birinchidan, kuzatuv alohida o‘quvchini yorliqlashga emas, xavfsiz muhitni yaxshilashga xizmat qilishi kerak. Ikkinchidan, kuzatilgan fakt bilan taxmin bir-biridan ajratiladi: “o‘quvchi uch marta guruhga qo‘shilmadi” – kuzatuv, “sinf unga ataylab qarshi” – tekshirishni talab etadigan taxmindir. Uchinchidan, aniqlangan xavotir muassasaning bolani himoya qilish tartiblariga muvofiq ko‘rib chiqiladi. Shaxsiy ma’lumotlar faqat yordam ko‘rsatish uchun zarur doirada almashiladi.

Profilaktik tayyorgarlikning tarkibiy qismlari

Bo‘lajak pedagoglarning tayyorgarligini o‘zaro bog‘liq to‘rtta tarkibiy qismda talqin qilish mumkin. Kognitiv qism zo‘ravonlikning pedagogik belgilarini, xavf va himoya omillarini, sinf iqlimining ahamiyatini bilishni qamrab oladi. Diagnostik-kuzatuv qismi faktlarni ajratib qayd etish, turli vaziyatlarni solishtirish va noaniqlikni tan olish qobiliyatini ifodalaydi. Loyihalash-amaliy qism yoshga mos profilaktik faoliyat, xavfsiz murojaat yo‘llari va hamkorlik algoritmini tuzishni nazarda tutadi. Refleksiv-etik qism esa pedagogning o‘z qarorlarini qayta ko‘rib chiqishi, bolani ayblamasligi va vakolat chegaralarini saqlashida namoyon bo‘ladi.

Ushbu qismlar ketma-ket o‘zlashtirilganda talabada kuzatish – ehtiyotkor talqin qilish – chora rejalashtirish – natijani qayta ko‘rib chiqish mantiqi shakllanadi. Bu bosqichlar qat’iy, bir xil ketma-ketlikdagi tergov tartibi sifatida emas, ta’limiy mashg‘ulotni loyihalash uchun metodik tayanch sifatida tavsiya etiladi. Haqiqiy xavf mavjud bo‘lgan vaziyatda esa pedagog kuzatuvni davom ettirish bahonasida zarur himoya choralarini kechiktirmasligi kerak.

Profilaktik choralarning ko‘p darajali mazmuni

Birinchi daraja butun sinf uchun umumiy profilaktik muhitni shakllantirishdir. Bunga hurmatli muloqot qoidalarini o‘quvchilar bilan kelishish, kamsituvchi hazilni odatiy hol sifatida qabul qilmaslik, guruh ishlarida ishtirok imkoniyatini tenglashtirish va yordam so‘rash tartibini tushuntirish kiradi. Ikkinchi daraja – muayyan sinf yoki kichik guruhda kuchaygan ziddiyatlar bilan ishlash: munosabatlardagi xavfli tendensiyalarni kuzatish, pedagogik muhokamani shaxslarni fosh etmasdan tashkil etish hamda maktab mutaxassislari bilan maslahatlashish. Uchinchi daraja esa aniq xavf yoki hodisa haqida xabar kelganda bolaning xavfsizligini ta’minlash va tegishli yordam mexanizmini ishga tushirish bilan bog‘liq.

Darajalarni farqlash bo‘lajak pedagogni barcha muammoga bir xil “tarbiyaviy suhbat” bilan yondashishdan saqlaydi. Masalan, sinfda hurmatli munosabat haqida umumiy dars o‘tkazish foydali bo‘lishi mumkin, lekin u xavf ostidagi o‘quvchining shaxsiy himoya ehtiyojini avtomatik ravishda hal etmaydi. Xuddi shuningdek, jiddiy tahdid bo‘lgan vaziyatda taraflarni darhol yuzlashtirish yoki omma oldida yarashtirish bolaning xavfsizligiga zid kelishi mumkin. Shuning uchun chora vaziyatning xususiyati va muassasa tartibi bilan muvofiqlashtiriladi.

Talabalar uchun vaziyatli va refleksiv mashg‘ulotlar

Birinchi topshiriq “Kuzatuv va taxmin” deb nomlanadi. Talabalarga bir sinfdagi munosabatlarni tavsiflovchi qisqa epizodlar taqdim etiladi: tanaffusda yolg‘iz qolish, guruh ishida takroriy rad javobi va laqab bilan murojaat qilish. Talabalar ko‘rilgan faktlarni alohida, ehtimoliy izohlarni alohida yozadilar. So‘ng qo‘shimcha ma’lumot talab qilinadigan jihatlarni va o‘qituvchi zudlik bilan ko‘rishi lozim bo‘lgan xavfsiz choralarni ajratadilar. Ushbu topshiriq shoshma-shosharlik bilan hukm chiqarish o‘rniga asosli pedagogik fikrlashni o‘rgatadi.

Ikkinchi topshiriq “Xavf va himoya omillari xaritasi” bo‘lib, talabalar shartli sinf muhitida zo‘ravonlik xavfini kuchaytirishi mumkin bo‘lgan holatlar bilan uni kamaytirishga xizmat qiladigan resurslarni guruhlaydilar. Masalan, tengdoshlar orasida kamsitishni oqlash yoki yordam kanalining noma’lumligi xavf omili sifatida muhokama qilinsa, ishonchli kattalarning mavjudligi, aniq sinf qoidalari va hamkorlik madaniyati himoya omili deb ko‘riladi. Xarita muayyan bolani “xavfli” deb belgilash uchun emas, profilaktik faoliyatni rejalashtirish uchun ishlatiladi.

Uchinchi topshiriqda talaba 20–25 daqiqalik profilaktik mashg‘ulotning didaktik loyihasini ishlab chiqadi. Loyiha aniq pedagogik maqsad, yoshga mos neytral vaziyat, hurmatli muloqot bo‘yicha amaliy mashq, yordamga murojaat qilish yo‘li va yakuniy refleksiya savolini o‘z ichiga oladi. Mashg‘ulotda bolalardan shaxsiy zo‘ravonlik tajribasini omma oldida aytib berish, o‘zaro ayblov yoki tahdidni jonli sahnalashtirish talab etilmaydi. Uning samarasi jarayonning shov-shuvliligi bilan emas, xavfsizligi va mazmuniy aniqligi bilan baholanadi.

To‘rtinchi topshiriq “Hamkorlik marshruti” deb ataladi. Talaba o‘quvchidan yoki ota-onadan xavotirli xabar olgan pedagogning dastlabki muloqoti va keyingi harakatlarini sxemalashtiradi. Unda tinglash, vaziyatni jiddiy qabul qilish, bolani ayblamaslik, zarur yordamga yo‘naltirish hamda ma’lumotlar maxfiyligini ehtiyotkorlik bilan saqlash aks etadi. Talaba hamma tafsilotlar doim sir qolishiga mutlaq va’da berish o‘rniga, xavfsizlik uchun tegishli mas’ullar jalb qilinishi mumkinligini yoshga mos tushuntira olishi lozim.

Shartli pedagogik vaziyatning metodik tahlili

Shartli vaziyat: bir necha o‘quvchi sinfdagi boshqa bolaning fikrini muntazam kulgi bilan bo‘ladi va guruh topshiriqlarida uni chetlatadi. O‘qituvchi dastlab bu holatni bir martalik kelishmovchilik deb o‘ylaydi. Keyingi mashg‘ulotlarda o‘quvchining faolligi pasayadi. Bo‘lajak pedagog vaziyatga baho berganda biror o‘quvchiga oldindan ayb qo‘ymaydi; kuzatilgan epizodlarni qayd etadi, bola uchun xavfsiz muloqot imkonini yaratishni ko‘zda tutadi va muassasaning tegishli yordam tartibini aniqlaydi.

Talabaning yechimi faqat sinfga “ahil bo‘linglar” deb murojaat qilishdan iborat bo‘lmasligi kerak. U jamoaviy ish qoidalarini qayta ko‘rib chiqish, o‘quvchilarning

ishtirok imkoniyatini kuzatish, zarur bo‘lsa mas’ul mutaxassislar bilan maslahatlashish va keyingi vaziyatni qayta baholash bosqichlarini asoslaydi. Bunda shaxsiy ma’lumotlarni oshkor qilmaslik, zarar ko‘rgan o‘quvchini omma oldida misolga aylantirmaslik va xavfsizlikka ustuvorlik berish talab etiladi. Ushbu misol nazariy mashq bo‘lib, real hodisaning bayonnomasi emas.

Tayyorgarlikni baholash mezonlari

Taklif etilgan mashg‘ulotlar natijasini baholashda besh mezondan foydalanish mumkin: muammoni pedagogik jihatdan to‘g‘ri tushuntirish; kuzatuv faktini taxmindan ajratish; xavfsizlik va bola manfaatini ustuvor qo‘yish; maqsadga mos profilaktik reja tuzish; hamkorlik hamda refleksiyani asoslash. Har bir mezon bo‘yicha “asoslanmagan”, “qisman asoslangan” va “to‘liq asoslangan” sifat darajalari tavsiya etiladi. Masalan, talaba xavf alomatlarini sanab bersa-yu, birgina belgi bilan zo‘ravonlik haqida qat’iy hukm chiqarsa, diagnostik mulohazasi to‘liq shakllangan deb baholanmaydi.

Baholash bir marta yodlangan qoidani qayta aytishga emas, o‘zgargan vaziyatga mos yechim topishga qaratilishi lozim. Dastlab tengdoshlar o‘rtasidagi tahqirlash ko‘rib chiqilsa, keyingi vaziyatda raqamli yozishma yoki katta yoshdagi shaxs bilan bog‘liq xavf kiritilishi mumkin. Talaba har safar murojaat tartibini va vakolat chegarasini qayta asoslaydi. Mezondan foydalanish imkoniyati amaliy tekshiruvni talab qiladi; mazkur tezisda ularning ishonchliligi yoki statistik samaradorligi hisoblangani haqida xulosa berilmaydi.

Xulosa

Bo‘lajak pedagoglarni zo‘ravonlikning oldini olishga tayyorlashda erta aniqlash, ehtiyotkor pedagogik talqin va rejalashtirilgan profilaktik choralar bir-birini to‘ldiradi. Kuzatish malakasi muammoni yorliqlashga emas, bolaga xavfsiz ta’lim sharoiti yaratishga xizmat qilishi, profilaktik reja esa sinf iqlimi, individual himoya ehtiyoji va muassasa yordam tizimini hisobga olishi zarur. Vaziyatli tahlil, xavf-himoya omillari xaritasi, mashg‘ulot loyihasi va refleksiv baholash bo‘lajak pedagoglarning kasbiy fikrlashini rivojlantirish uchun tavsiya etiladi. Ushbu metodik takliflarni pedagogik amaliyotda sinash hamda baholash mezonlarini takomillashtirish kelgusi tadqiqot vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sultanova N. Bolalarga nisbatan zo‘ravonlik turlari va ularning salbiy ta’siri // “Transformation of Science in the Context of Global Development: Interdisciplinary Research, Innovative Solutions and a Sustainable Future” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. — Toshkent–London, 2026-yil 30-sentabr. — B. 849–859.

2. Sultanova N. Pedagogik zo‘ravonlik muammosini muhokama qilish va hal qilishda barcha manfaatdor tomonlarning hamkorligi // Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar. — 2025. — № 4, C seriya. — B. 1169–1173.

3. Sultanova N. O‘zbekistonda bolalar va ayollar manfaatlarini himoya qilish, ularga yordam ko‘rsatish va qo‘llab-quvvatlash hamda xorijiy davlatlar bilan hamkorlikdagi loyihalar // International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. — 2026. — Vol. 2, Issue 3. — B. 304–307. — ISSN 2181-3884.

4. Sultanova N. Forming competences to combat violence in training teaching staff // Science and Education in Karakalpakstan. — 2026. — № 1/2. — P. 991–995. — ISSN 2181-9203.